

פרויקט מחקר מקרקוב ללמברג

סידורי מזרח אירופה בעת החדשה המוקדמת:

סקירה ביבליוגרפית

ישראל מלכיאל

אוקטובר 2017

אין היומרה ברשימה זו להקיף את כלל המצאי של תחום זה בכתב יד ובדפוס, שהוא עצום בהיקפו. הכוונה היא לתת קווי מתאר ביבליוגרפיים לכמה מן התהליכים והתופעות המתרחשים בתקופה זו, בתחום התפתחות סידור התפילה. ברוח זו, רשימת המקורות הראשוניים מחולקת לשישה מדורים, והם מסודרים באופן כרונולוגי. לחלוקה זו יש כמובן בעיות מובנות, וחלק מן המקורות יכולים היו גם להיות במדור אחר, אך היא נעשית לצורך הארגון הראשוני. לאחר מכן מובאת רשימה ראשונית של מקורות משניים, על פי סדר הא"ב.

סידורי דפוס, ראשית הדפוס.

- תפלות לכל השנה מנהג אשכנז, איטליה ר"ן לערך (מדפיס לא ידוע). הסידור האשכנזי הראשון בדפוס. [משום מה לא מופיע באוצר הביבליוגרפיה העברית].
- סדור לכל השנה כמנהג פולין, פרגא רע"ו. הסידור הראשון הנדפס כמנהג 'פולין'.
- סידור לכל השנה, לובלין של"א. בעותק שלו הגיה רש"ס (ראה להלן) על הגליון, ועליו מבסס את נוסח סידורו.
- תפלות מכל השנה כמנהג פולן, לובלין ת"ח. הסידור הראשון שנדפס על פי הגהות רש"ס.
- תפלות מכל השנה, לובלין שפ"ח. הגיהו רש"ס. לדעת מהדיר סידור רש"ס מעולם לא נדפס אלא דף השער.

סידורי מדקדים

- סידור מהר"ר שבתי סופר (רש"ס) מפרמישלא, בלטימור תשמ"ז (מהדיר: הרב יצחק סץ). הסידור נכתב בעשור השני של המאה הי"ז, בהכוונת גדולי הדור, על מנת להעמיד נוסח מדויק של התפילה. לפני המחבר עמדו עשרות סידורים בדפוס ובכתב יד, והוא מגיה את הנוסח על פיהם ועל פי דקדוק לשון המקרא.
- סדר תפלה מראשית השנה ועד אחרית השנה, פרנקפורט תס"ד (סידור ר' עזריאל ורבי אליהו מהדורה ראשונה), כולל הקדמת ר' אליהו בשם "מקרא קדש".
- סדר תפלה דרך שיח השדה, ברלין תע"ג, (מהדורה שנייה של 'סדר תפלה מראשית השנה ועד אחרית השנה'; מהדורה שלישית: ווילמרשדארף, תפ"א - שם מוזכר גם רש"ס). בסידור זה ר"ע ור"א מתפלמסים כנגד ר' זלמן האנאו (ר' להלן).
- תפלות מכל השנה כמנהג פולן רייסן ליטא פיהם מערהרין ואשכנז, אמשטרדם ת"ז.

הסידור הראשון כנראה שמביא במפורש נוסחאות של רש"ס.

- בנין שלמה, לר' זלמן האנאו, פד"מ תס"ח.
- לוח ארש לר' יעקב מעמדין.
- ספרו הפולמוסי של יעב"ץ כנגד ר' זלמן האנאו.

סידורי מקובלים

- "שער השמים" (של"ה), אמשטרדם, תע"ז.
פירוש לסידור על פי קבלת הרמ"ק וקבלת האר"י. הסידור נכתב על ידי ר' ישעה הורוויץ בהגיעו לארץ ישראל בערוב ימיו. אולם נדפס רק כמאה שנה מאוחר יותר על ידי נינו.
- "מלאה הארץ דעה" (סידור ר' הירץ טריוויש), טיהינגן ש"כ.
סידור בנוסח אשכנז, עם פירוש ר' הירץ החזן מפרנקפורט. הפירוש מהווה אחד המקורות לקבלת חסידי אשכנז, והוא מצוטט רבות אצל השל"ה ואצל רש"ס. כפי הנראה היה גם לנגד עיני האר"י.
- סידור היעב"ץ (פלטין בית אל: שערי שמים, לחם שמים, בירת מגדל עז), אלטונא תק"ה-תק"ז, לר' יעקב מעמדין.
סידור מקיף עם מספר סוגי חיבורים – הלכתיים, קבליים, דקדוקיים ועוד.

סידורי אר"י כת"י

- מצויים עשרות רבות של סידורי אר"י בכתב יד, בכתובה אשכנזית. בבדיקות מקומיות שעשיתי הם דומים מאוד זל"ז. כאן הבאתי מספר דוגמאות, שכמובן לא ממצות את כל המצאי הדורש בדיקה מעמיקה. ניסיתי להביא סידורים מתוארכים בבירור, מהמוקדמים שבהם, וכן סידורים שהועתקו בגליציה עצמה
- "סדר התפלות כמנהג ... יצחק לוריא אשכנזי זצלה"ה", פיורדא תס"ח, כתב יד פרנקפורט דמין - העירונית 50. HEBR. OCT, מספר סרט במכון לתצלומי כתבי יד F 26464
 - "סידור האר"י", טארנא תע"ג, כתב יד ירושלים - היכל שלמה 69 QU, מספר סרט במכון לתצלומי כתבי יד F 22582.
 - "סדר תפלה מהאר"י ז"ל מכל השנה", אוסף פרטי, ירושלים (MSS-D 710 בספריה הלאומית), יאמפאלא תק"י. הוצא במהדורת צילום, ירושלים תשנ"ח.
כתב יד זה היה כנראה ברשותו של ר' יחזקאל לנדא, בעל 'נודע ביהודה' (חתימת בעלים שלו בסוף כתב היד).

- "סידור של האר"י אשכנזי זלה"ה", כתב יד מוסקבה, ספריית המדינה, Fond 182 no. 86, (לשעבר אוסף שניאורסון 55), בוריסלוב תקל"א (על פי קולופון), מספר סרט במכון לתצלומי כתבי יד F 51993.
- "סדור הארי ז"ל, סדר תפלות החול", בראד תקל"ב, אוסף פרטי, (מהדורה אלקטרונית באתר היברו בוקס).
- "סידור של האלקי האר"י זלה"ה", סטנאב תקל"ח, כתב יד מוסד הרב קוק 4, (מהדורה אלקטרונית באתר היברו בוקס).

סידורי אר"י דפוס

- סדר תפלות מכל השנה עם פירוש, כמנהג פולין רייסין ליטא פיהם מערהירין, תמ"א, 1681, אמ"ד, הסידור הראשון (שמצאתי), שנדפס עם כוונות (מעט) של האר"י. מאידך מאוד טיפוסי אשכנזי, ואולי הוא חוליית מעבר. יש בו גם אזכור של רש"ס.
- ספר משנת חסידים... הלא המה סדר התפלות, זאלקווא תק"ד.
- הסידור הראשון שנדפס כסידור אר"י: "ממש כפי סידור של הקדוש האר"י (דף השער). הכוונות אינן משולבות בגוף הסידור, אלא מתחתיו.
- "סידור התפלה על פי כוונות האלקי רבינו יצחק ז"ל", בעריכת ר' אריה לייב עפשטין, קיניגשבער תקכ"ה. (נקרא גם "אור השנים בתרא").
- נדפסו בו רק תפילת ערבית וקצת מתפילת שחרית. על סידור זה הסתמכו כתקדים מדפיסי סידור האר"י זאלקווא תקמ"א.
- "סדר התפלה : על דרך הסוד כוונת מפרי עץ חיים", זאלקווא תקמ"א.
- סידור האר"י השלם עם כוונות הראשון שנדפס, במעורבות חכמי הקלויז בברודי. על סידור זה מבוסס סידור ר' אשר (להלן), והוא כותב שלפני המסדרים היה, בין השאר, סידור ר' שבת מראשקוב כת"י. הראשון שמשקף בצורה את סידורי האר"י שבכתב יד.
- "סדר תפלה מכל השנה עם כוונת האר"י", בעריכת ר' אשר מרגליות, לבוב תקמ"ח מהדורה מתוקנת של סידור זאלקווא תקמ"א, בעקבות טעויות וחוסר דיוקים בכוונות (הקדמת העורך). אולם יש בו שינויים נוספים, בין השאר בסידור החלקים שבו.
- סדר תפלה מכל השנה : עם כוונת האר"י / ...הגהות ודקדוקי סופרי' של ... מוהר"ר שבת מראשקוב, קארעץ תקנ"ה.
- "סידור מהאר"י ז"ל הנקרא בשם קול יעקב", סלאוויטא תקס"ד.
- נדפס על פי כתב ידו של ר' קאפיל ליפשטיץ, בן המחצית הראשונה של המאה הי"ח. פיתוח אישי ומקורי יותר של טיפוס הסידורים האחרים שבכת"י.

סידורי נוסח 'ספרד' – שלבים ראשונים

- סידור 'תורה אור' (אדמור הזקן), שקלאוו (כפי הנראה), תקס"ג.
הסידור הראשון שנדפס כ'נוסח האר"י'.
- תפלת נהורא, זאלקווא תקע"א.
כפי הנראה הסידור הראשון שנדפס 'כמנהג ספרד', שלא במובן של קהילות יהודי המזרח.
בסידור זה הוצגו במקביל שתי נוסחאות: אשכנזי וספרדי.
- סידור תפלה ישרה, ראדוויל תק"פ.
- סדר עבודה ומורה דרך, סלאוויטא תקפ"א. לסידור זה מהדורות נוספות רבות: 1823, 1824, 1825,
1827.